

УДК: 340.6 (477)

Старовойтова Р.О.

зав. відділення судово-медичної цитології

Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України

СУЧАСНИЙ СТАН СУДОВО-ЦИТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА УКРАЇНІ

Наприкінці 70-х років в експертизі речових доказів значно зросла роль доказової інформації, яку одержували при експертному дослідженні мікрооб'єктів біологічного походження. Для рішення таких питань, як встановлення регіонального походження, статеві та органо-тканинні приналежності біологічних об'єктів - сліди крові і виділень на речових доказах, диметонів органів і тканин, ізольованих клітин, волосся, мікрочастинки на знаряддях злочину, транспортних засобах, - треба було забезпечити широкі впровадження в практику судово-медичних експертиз методів судової цитології.

Тому на початку 80-х років для ширшого і повного впровадження цитологічних методів дослідження в практику бюро судово-медичних експертиз України з ініціативи Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України в складі бюро було організовано судово-цитологічне відділення в складі 2-х експертів по дослідженню речових доказів. Відкриття цього відділення пізніше було закріплено наказом МЗ УРСР № 10-03/68 від 7.04.80 р. Україна була першою республікою в складі Радянського Союзу, де судово-медична цитологія була виділена в окремий напрямок судово-медичної експертизи.

Основними завданнями створеного судово-цитологічного відділення Республіканського бюро СМЕ МОЗ УРСР поряд з наданням практичної допомоги органам прокуратури і слідства було також навчання експертів обласних бюро судово-медичної експертизи і надання допомоги в організації цитологічних досліджень на місцях. Протягом 1980-1985 років згідно з наказом МОЗ УРСР № 821 від 25.12.80 р. і розпорядженнями Міністра були створені обласні і мінобласні судово-цитологічні відділення, що обслуговували всю територію України. Спеціалістами Республіканського бюро було розроблено тимчасове положення про мінобласні й обласні судово-цитологічні відділення бюро СМЕ, де були регламентовані такі дані питання, що вирішувалися при проведенні судово-цитологічних експертиз, норми навантаження на одну ставку, норми витрати спирту і реактивів та інші. Уважливу увагу дані відділення відбувалися за разномісних спеціальних посад обласних бюро, в основному, за разномісних експертів-біологів, що володіють методами дослідження речових доказів.

У відділеннях судово-медичної цитології бюро СМЭ стали проводитися такі види дослідження: встановлення статевої приналежності сліди крові, волосся, виділень, частин розчленованого трупа; комплексне дослідження мікронакладень на знаряддях травм та у підсвідомому вмісті з визначенням їхньої видової, статевої, групової приналежності; встановлення наявності клітин пльового епітелію і визначення їхньої групової приналежності.

З метою впровадження нових методів дослідження в практику проведення експертиз речових доказів фахівці відділення судово-медичної цитології Бюро СМЭ МЗ УРСР проводили курси стажування й інформації, на яких навчали експертів обласних бюро судово-цитологічним методом дослідження. Крім цього для допомоги і навчання експертів-цитологів обласних бюро експертами Головного бюро СМЭ МЗ України були розроблені ряд інформаційних листів, методичних рекомендацій, створена комп'ютерна програма "Пользово-інформаційний модуль судово-медичного експерта-цитолога".

На курсах стажування й інформації за минулі роки пройшли навчання 68 чоловік, в них 57 спеціалістів обласних бюро СМЕ України, 2 експерта системи МВС, два

- лабораторії СБУ, 5 чоловік із Росії (Москва, Смоленськ, Астрахань, Архангельськ, Петропавлівськ на Камчатці), один із Молдавії (Кишиньов) і один із Литви (Вільнюс). Крім того в 1983 році на кафедрі судової медицини Українського інституту удосконалення лікарів (м. Харків) був відкритий цикл "Цитологічні дослідження об'єктів СМЕ", проведення якого було доручено кандидату медичних наук Лавзі Б.С. В теперішній час на даній кафедрі проводяться цикли спеціалізації, тематичного удосконалення і переддипломної цикли по судово-медичній цитології. Питаннями навчання експертів-цитологів були присвячені і робітничі наради експертів-цитологів обласних бюро судово-медичної експертизи, організацією яких займалося Головне бюро судмедекспертизи МОЗ України. На ці наради для навчання запрошувалися спеціалісти з Москви і Горького - проф. Зяряк І.А., канд. мед. наук Федорова А.Л., канд. мед. наук Степнова Т.В., в них брали участь експерти Росії, Білорусії, Литви, Молдавії, спеціалісти ЕКВ МВС і СМЛІ МО України. Такі наради було проведено п'ять.

В 1995 році згідно з наказом МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6 "Про розвиток та удосконалення судово-медичної служби України" відділення судово-медичної цитології були узаконені в складі відділу судово-медичної експертизи речових доказів (судово-медичної лабораторії) і зразк входить до нього як окремий підрозділ. У цьому ж наказі були затверджені правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи. З 1997 року судово-медична цитологія була включена в номенклатуру лікарських спеціальностей.

На сьогоднішній день відділення судово-медичної цитології працюють у всіх обласних бюро судово-медичної експертизи. До складу їх, у середньому, входить від 2-х до 4-х експертів, матеріально-технічна база, в основному, задовільна, експерти проводять весь обсяг комплексного дослідження мікронакладень біологічного походження 372 судово-медичних цитологів, що працюють у бюро судмедекспертизи, 53 мають вищу медичну освіту, 19 закінчили біологічні факультети університетів, 12 з них мають вищу кваліфікаційну категорію лікаря, 9 - першу, 12 - другу і 39 експертів категорій не мають. З числа останніх 19 чоловік з університетською освітою атестації на кваліфікаційну категорію не підлягають, інші мають стаж роботи менше 5-ї років. За ці роки значно зріс обсяг роботи, проведеної експертами даніх відділень. Так, якщо в 1981 році по Україні було проведено понад 300 експертиз, що склало 6097 досліджень, то в 2000 році було зроблено близько 9 тисяч експертиз і виконано понад 110 тис. досліджень, тобто обсяг роботи за ці роки зріс майже в 30 разів. В 2000 році середнє навантаження на одну зайнятну ставку склало 80,5 експертиз, а на одну фізичну особу - 117,5 експертиз, тобто в середньому навантаження на фізичну особу перевищує планові норми майже в 3 рази.

Найбільш навантаження на особу по кількості проведених експертиз відмічається в таких бюро, як Донецьке, Дніпропетровське, Кримське, Харківське, Тернопільське, Київське міське, Миколаївське, Черкаське.

Аналіз роботи відділень судово-медичної цитології, який проводиться щорічно, показує, що з кожним роком спостерігається збільшення кількості експертиз, причому за рахунок таких досліджень, як дослідження крові та мікронакладень, які складають біля 70% від загального обсягу роботи.

В останні роки спостерігається також ріст позитивних результатів по всім видам дослідження, але при цьому відмічати і значні коливання проценту позитивних результатів в різних областях бюро України. Так, при визначенні статевої приналежності крові процент позитивних результатів коливається від 20% - 27% (Крим, Луганськ, Полтава, Одеса) до 90% (Донецьк, Житомир) при середніх показниках по Україні - 50-60%; статевої приналежності слюни - від 14% до 27% (Полтава, Тернопіль, Вінниця, Запоріжжя, Крим, Черваски) до 75-80 (Чернівці, Донецьк, Івано-Франківськ) при середніх показниках - 35-45%; при дослідженні піщового епітелію - мінімальні показники: 8-9% Житомир та Київське обласне бюро, 10-18% (Дніпропетровськ, Рівне, Чернівці) та максимальні - 55-64% (Харків, Донецьк, Львів, Чернівці, Київське міське бюро) - середні показники - 45-50%; при дослідженні мікронакладень - від 18-26% (Київське обласне бюро, Одеса, Миколаїв, Вінниця, Одеса, Полтава) до 64-84% (Харків, Донецьк, Львів, Івано-Франківськ) при середніх показниках по Україні 50-60%. З порівняльних даних видно, що в середньому процент позитивних результатів по всім видам дослідження коливається від 40% до 60%.

Особливістю дослідження слідів на речових доказах експертом-цитологом є той факт, що об'єктом його вивчення є клітина, яка володіє видовою, статевою та груповою ознакою цілого організму. В зв'язку з цим успішне рішення поставлених завдань, в першу чергу, буде залежати від збереження структури клітини, зменшення впливу на неї руйнівної дії навколишнього середовища. Тому позитивний результат цитологічних досліджень знаходиться в прямій залежності від кваліфікаційних дій слідчих робітників та судово-медичних експертів по вилученню, збереженню та своєчасній доставці речових доказів. Крім того, зважаючи на відсутність у відділеннях судово-медичної цитології технічних засобів для об'єктивної оцінки результатів дослідження, важливе значення набуває суб'єктивний фактор, і в першу чергу, інтуїція експерта, яка базується на його знанні та досвіді.

При наявності в досліджуваних об'єктах достатньої кількості клітинних структур, пред'являх для цитологічного дослідження, висновок експерта достовірний і має форму ствердження.

Сьогодні у відділеннях судово-медичної цитології обласних бюро проводяться такі види дослідження: встановлення статевої приналежності крові та виділень в слідах на речових доказах, волосся, частин розчленованого трупа; комплексне дослідження мікронакладень на знаряддях травми та дослідження клітинного складу підпідшкірного вмісту рук осіб, що проходили по справі; встановлення наявності клітин піщового епітелію та визначення їх групової приналежності в слідах на тілі підозрюваного, в його підпідшкірному вмісті та на його одязі; дослідження слідів слюни на недопалках сигарет і цигарках конвертів із визначенням їх групової і статевої приналежності; встановлення регіонального походження крові в слідах на речових доказах; комплексноцитологічні дослідження при встановленні статевої зрілості; судово-цитологічні дослідження секрету молочних залоз з метою рішення питання про термін вагітності або факт вагітності; дослідження і деякі інші. Серед усіх зазначених видів дослідження з кожним роком росте кількість експертів клітинних мікронакладень та цитологічних досліджень при статевих злочинах.

На даному етапі розвитку науки тільки завдяки цитологічним методам дослідження можливо вирішити питання про присутність клітин піщового епітелію в зліщаних плямах - крові та піщового епітелію, сперми та піщового епітелію, що край важливе для правильної трактовки анатомічної характеристики зліщаних плям. В цьому плані перспективною є реакція імунофлюоресценції, яка дозволяє розмежувати антигени сперми та клітин піщи, що набуває дуже важливе значення при розслідуванні групових зґвалтувань.

Використання нових цитологічних методик дає можливість відказатися від деяких традиційних методів дослідження речових доказів, що потребує значну витрату матеріалу. Так, при дослідженні слідів слюни судово-медичному цитологу нема потреби проводити ферментативну реакцію на наявність слюни, тому що присутність в слідах (цигарки конвертів, недопалки сигарет) клітин незрогового багатошарового піщового епітелію ротової порожнини вже свідчить про наявність в цих слідах слюни. Крім того використання таких методів фарбування, як окраска препаратів за допомогою злидоформіна дає можливість диференціювати клітини слюни та піщового епітелію. Фарбування пластині спиртовим фарбником, таким, як акридинової організації, як етап дослідження при комплексній методі мікронакладень також людини, дає змогу в разі випадків встановити органо-клітинну характеристику клітин і їх регіональне походження.

Можна навести деякі приклади експертиз, в яких використані комплексного дослідження мікронакладень, надаю допомогти при розслідуванні злочинів проти життя людини:

- при судово-цитологічному дослідженні мікронакладень жовтого кольору, злого з леза автоматичної, яка перевірялась на можливість використання її при вбивстві однієї людини, були знайдені фрагменти головного мозку чоловіка. Серологічним дослідженням цього мікронакладення був визначений антиген, характерний для потерпілого. Отримані дані безумовно свідчать про причетність даної машини до злочину.

- при дослідженні підпідшкірного вмісту рук особи, підозрюваної у злочині (збивстві матері), були знайдені мікросліди крові, мікрофрагменти шкіри, залозистого епітелію та клітин серозних оболонок особи жиночої генетичної статі, походження яких за антигенною характеристикою не визначалось від потерпілої жінки. Результати даного дослідження допомогли слідству розкрити цей злочин.

З метою поліпшення якості експертиз, які виконуються в відділеннях судово-медичної цитології обласних бюро співробітниками відділення судово-медичної цитології Головного бюро СМЕ МОЗ України постійно проводиться і рецензування судово-медичної документації експертів-цитологів та мікроскопістів препаратів. За підсумками рецензування складається загальна довідка, яка доводиться до відома співробітників обласних бюро.

На протязі року експертами-цитологами також постійно проводиться консультації з слідчими працівниками правоохоронних органів з різних питань судово-цитологічних досліджень, зав. відділеннями виступають в доповідцях на обласних нарадах та начальничо-методичних семінарах прокурорів-криміналістів та слідчих робітників.

На сьогоднішній день недоцільним в роботі відділень судово-медичної цитології обласних бюро є неповний обсяг цитологічних досліджень у разі бюро, що в першу чергу пов'язано з застарілим мікроскопічним техніком, яка потребує заміни або дорогого ремонту. Відсутність коштів не дає змоги полішити це становище.

В останні роки в відділення судово-медичної цитології багатьох обласних бюро прийшли молоді спеціалісти, а експерти вищої категорії пішли на пенсію. Це викликає не обхідність поліпшення якості підготовки кадрів на кафедрі судової експертизи медицини Харківської медичної академії післядипломної освіти. Досвід роботи показує, що неоподані результати при підготовці кадрів дають короткострокові курси стажування та інформації на базі відділення судово-медичної цитології Головного бюро судово-медичної експертизи МОЗ України. В цьому плані край необхідним являється також проведення виробничого стажування, яке є своєрідною формою навчання, формою обміну досвідом роботи і, на наш погляд, приносить значну користь в практичній роботі.

Судово-цитологічні методи дослідження стали невід'ємною частиною експертизи речових доказів, і результати цих експертиз надають значну допомогу правоохоронним органам при розслідуванні кримінальних справ пром життя і здоров'я людини.